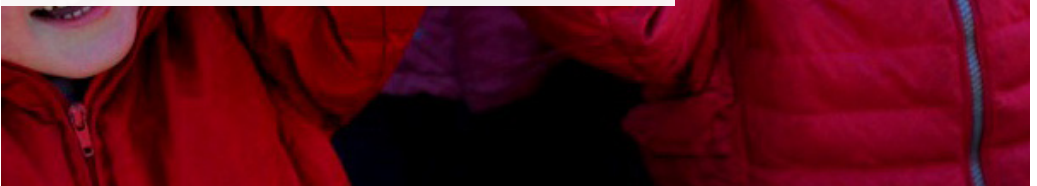

Top tien beschermende factoren

Voor een positieve ontwikkeling van jeugdigen

De titel van deze publicatie is gewijzigd om de publicatie beter vindbaar te maken wanneer men de zoekterm beschermende factoren gebruikt.

De oorspronkelijke titel: Top tien positieve ontwikkeling jeugd
Beschermende factoren in opvoeden en opgroeien

De aangepaste titel: **Top tien beschermende factoren
Voor een positieve ontwikkeling van jeugdigen**

De inhoud van de publicatie is enigszins aangepast op basis van voortschrijdend inzicht van de auteurs over het belang van factoren die te maken hebben met de rol en vaardigheden van ouders voor de positieve ontwikkeling van de jeugd. Dit werd gestimuleerd door de uitkomst van onderzoek naar de effecten van het IJslandse jeugdbeleid. Om de top tien vast te houden hebben we besloten om deze kennis onder te brengen bij factor 5 Steun van belangrijke volwassenen.

Verder hebben we een kleine aanvulling beschreven over het belang van een goede vorm van toezicht bij factor 6 Constructieve vrijetijdsbesteding.

> Colofon

© 2018 Nederlands Jeugdinstuut

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op enige andere wijze zonder voorafgaande schriftelijke toestemming.

Gewijzigde herdruk, maart 2018

Auteurs Deniz Ince, Tom van Yperen, Marja Valkestijn

Fotografie Bettina Neumann, Marsel Loermans

Vormgeving Punt Grafisch Ontwerp

Inleiding

Sinds de jaren 80 heeft de aandacht van praktijkwerkers en beleidsmakers zich verlegd. Naast aandacht voor preventie van risico's en problemen in de psychosociale ontwikkeling van jeugdigen is er een toenemende aandacht voor factoren die een positieve ontwikkeling van jeugd bevorderen. Ook wetenschappelijk onderzoek heeft zich tot voor kort voornamelijk gericht op risicofactoren die samenhangen met een problematische ontwikkeling. Veel minder ging het over factoren die kinderen en jongeren kunnen beschermen en die bijdrage leveren aan een voorspoedige ontwikkeling. Gaandeweg vindt er steeds meer onderzoek plaats naar de effecten van interventies gericht op het bevorderen van een positieve ontwikkeling van jeugd (Groenendaal & van Yperen, 1994; Catalano, Berglund, Ryan, Lonczak & Hawkins, 2004).

De focus van praktijk, beleid en wetenschap ligt dus steeds meer op de factoren die bijdragen aan zowel de positieve als negatieve ontwikkeling van jeugd. Programma's kunnen niet alleen ingezet worden om probleemgedrag te voorkomen of te verminderen, maar ook om de mogelijkheden en kansen van kinderen en hun opvoeders te vergroten om zo een positieve ontwikkeling van jeugdigen te bewerkstelligen.

Daarnaast wordt steeds meer gepleit voor aandacht voor de verschillende domeinen waarin jeugdigen zich bewegen. Dit betekent dat er niet alleen geïnvesteerd moet worden in het werk met kinderen op individueel-, groeps- en gezinsniveau, maar ook in invloeden en veranderingen in de sociale omgeving van jeugd, om daarmee een optimale ontwikkeling van jeugdigen te bewerkstelligen (Catalano e.a., 2004, Durlak, Taylor, Kawashima e.a., 2007, Kesselring, de Winter, Horjus, van de & van Yperen, 2012). Aangetoond is dat risico- en beschermende factoren aanwezig zijn in het gezin, in vriendengroepen, op school en in de wijk. Aandacht voor zowel sociale als omgevingsfactoren wordt van belang geacht om jeugdigen te ondersteunen bij het opgroeien en een optimale ontwikkeling van jeugdigen te realiseren (Catalano e.a., 2004, Durlak e.a., 2007).

In dit document bieden we een beknopt overzicht van stromingen en theorieën die, ieder vanuit een andere invalshoek, inzicht bieden in factoren die aan de positieve ontwikkeling van jeugdigen kunnen bijdragen. Daarnaast gaan we in op onderzoek dat zich richt op de effecten van interventies op het beïnvloeden van specifieke beschermende factoren. Gebruikmakend van deze visies en onderzoek volgt een beschrijving van de top 10 van beschermende factoren die als leidraad kunnen dienen voor het inzetten van activiteiten en interventies voor de positieve ontwikkeling van de jeugd. Ook geven we een korte beschrijving van *Communities that Care* en *Allemaal Opvoeders*, twee programma's die op kind- én wijkniveau zijn gericht.

Positieve ontwikkeling van jeugd: theorie & onderzoek

Wetenschappelijk onderzoek naar beschermende factoren en de effecten van interventies die zich daarop richten, is nog van betrekkelijk recente datum. In de laatste jaren zijn visies/benaderingen ontstaan die ieder (deels) vanuit een andere invalshoek werken aan het bevorderen van een positieve ontwikkeling van de jeugd. We geven hier een beknopte beschrijving van het sociaal ontwikkelingsmodel, de Pedagogische Civil Society, het 'Framework of Developmental Assets' en de 'Positive youth development (PYD)' beweging.

Het Sociaal ontwikkelingsmodel

Het sociaal ontwikkelingsmodel (o.a. Hawkins & Weis, 1985) biedt inzicht in factoren die een rol spelen bij het ontstaan en de ontwikkeling van probleemgedrag van kinderen en jongeren. Het model is gebaseerd op structurele theorie, de socialecontroletheorie, de leertheorie en de ontwikkelingsgerichte theorie. Het theoretisch model plaatst de onderliggende (risico- en beschermende) factoren van probleemgedrag in relatie tot de ontwikkelingsfasen van jeugdigen en de verschillende opvoedingsdomeinen waarin zij opgroeien (gezin, school, vrienden, wijk). Het model laat zien hoe beschermende factoren in interactie met elkaar kinderen en jongeren kunnen beschermen tegen risico's.

Voorwaarden voor een gezonde ontwikkeling volgens het sociaal ontwikkelingsmodel:

- **Gezonde opvattingen en duidelijke normen**
Voor een gezonde ontwikkeling is het nodig dat kinderen opgroeien in een omgeving waarin volwassenen consequent gezonde opvattingen en duidelijke normen voor gedrag naleven en uitdragen. Het gaat om normen uitgedragen door het gezin en de gemeenschap die tegen criminaliteit en geweld zijn en die succes in het onderwijs, gezond gedrag en een gezonde ontwikkeling stimuleren.
- **Binding**
Een sterke band tussen kinderen en de voor hen positieve en belangrijke volwassenen die ze als voorbeeld zien, is van essentieel belang om de kansen op het ontstaan van probleemgedrag te verkleinen. Kinderen en jongeren zijn eerder geneigd opvattingen en normen over te nemen en te volgen als zij sterke bindingen hebben met hun familie, de school en de wijk waarin zij leven.

- **Kansen, vaardigheden en erkenning**

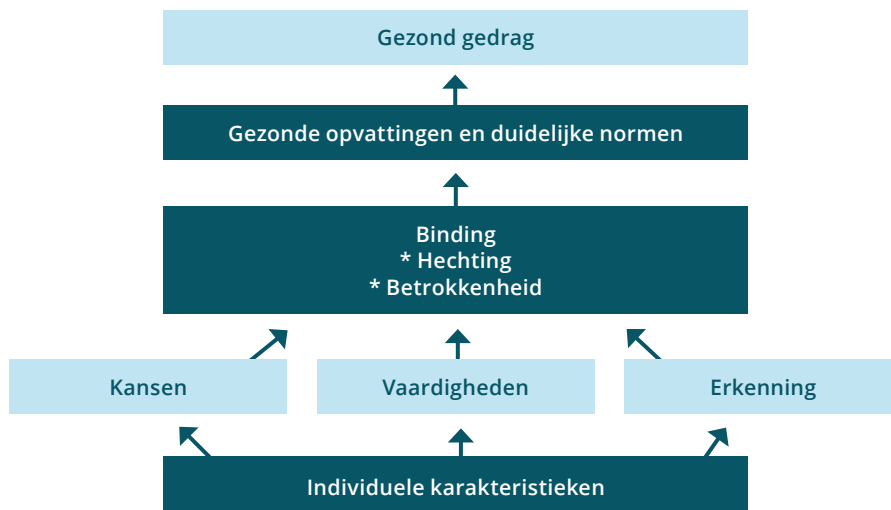
Er zijn drie voorwaarden voor sociale binding:

1. Kinderen en jongeren moeten kansen aangeboden krijgen voor participatie en om zo een zinvolle bijdrage te kunnen leveren aan de verbanden waarvan zij deel uitmaken (gezin, school, wijk). Dit moet gebeuren op een manier die aansluit bij hun ontwikkelingsniveau en die hen het gevoel van verantwoordelijkheid zal geven en het gevoel dat ze er toe doen.
2. Kinderen en jongeren moeten de benodigde (cognitieve, sociale en motorische) vaardigheden kunnen ontwikkelen die ze nodig hebben om optimaal gebruik te kunnen maken van de kansen die ze geboden krijgen en om succesvol te kunnen participeren.
3. Kinderen en jongeren moeten erkenning en waardering krijgen voor hun betrokkenheid en inzet.

- **Individuele karakteristieken**

Tot slot zijn er individuele karakteristieken (zoals intelligentie, vrouwelijk geslacht, een positieve sociale instelling, een flexibel veerkrachtig karakter) die kinderen beschermen tegen risico's. Deze karakteristieken zijn moeilijker of niet te beïnvloeden, maar er zal in de omgeving rekening mee gehouden moeten worden (Hawkins, Catalano en Miller, 1992; Howell, Krisberg, Hawkins & Wilson 1995; Steketee, Jonkman, Mak, Aussems, Huygen, Roeleveld, 2012).

De ontwikkeling van gezond gedrag volgens het sociaal ontwikkelingsmodel (o.a. Steketee e.a. 2012)

Pedagogische civil society

Risico's en problemen die een gezonde ontwikkeling en gezond opgroeien van jeugdigen in de weg staan, werden vooral gezocht in het gezin. Tot voor kort waren beleid en praktijk vooral gericht op formele opvoedingsondersteuning. De laatste jaren ligt de nadruk meer op het faciliteren en stimuleren van informele steun aan ouders. Uitgangspunt hierbij is dat, hoewel ouders de primaire opvoeders zijn, de verantwoordelijkheid voor een optimale ontwikkeling van kinderen niet alleen bij hen ligt. De sociale omgeving waarvan het gezin deel uitmaakt, is van wezenlijk belang voor de kwaliteit van opvoeding die de ouders kunnen bieden. Informele steun aan ouders door andere (*supportive*) volwassenen kan een belangrijke bijdrage leveren aan het welzijn van kinderen (Kesselring e.a., 2012).

De term 'pedagogische civil society' heeft betrekking op 'de betekenis die vrijwillige verbanden en onderlinge betrokkenheid kunnen hebben voor opvoeden en opgroeien' (Van Dijk & Gemmeke, 2010). Concreet gaat het om het bevorderen van gemeenschappelijke activiteiten van burgers rond het grootbrengen van kinderen en het creëren van een sterke sociale omgeving waarin meerdere volwassenen geïnteresseerd zijn in de opvoeding van kinderen (Winter 2008 In: Kesselring, 2010). Een omgeving die gekenmerkt wordt door warmte en ondersteuning, duidelijke grenzen en hoge verwachtingen, gedeelde opvoedingsverantwoordelijkheid en gedeelde waarden en waarbinnen de meeste opvoedtaken worden gedaan door niet-professionals (Benson e.a 1998. In: Kesselring, 2010).

Er worden in de literatuur vier functies van sociale steun onderscheiden:

- Emotionele steun bieden bij vragen, twijfels en problemen van ouders
- Praktische steun (bijvoorbeeld voor oppas of hulp in de huishouding)
- Informatieve ondersteuning waarbij advies, informatie of feedback gegeven wordt waardoor de kennis en vaardigheden van ouders kunnen toenemen
- Normatieve ondersteuning door het stellen van gedragsnormen en modellen van gewenst gedrag

Voor wat betreft de effecten van betrokkenheid en sociale steun van volwassenen in de omgeving van kinderen (nonparental adults) op de opvoedingskwaliteit (van ouders) en de ontwikkeling van kinderen verwijzen Kesselring e.a. (2012) naar een 30 jaar durend onderzoek (Werner, 1993) naar de ontwikkelingspaden van hoog-risico kinderen. Hieruit bleek dat kinderen met een ondersteunend netwerk van volwassenen veerkrachtiger zijn en een grotere kans hebben om zich tot gezonde volwassenen te ontwikkelen. Andere studies wijzen daarbij uit dat kinderen met meerdere verzorgers meer empathisch gedrag vertonen, betere schoolprestaties leveren, meer zelfvertrouwen en sociale competenties hebben en minder antisociaal gedrag vertonen.

Voor het bieden van informele steun aan ouders, is een voorwaarde dat ouders open staan voor hulp en bemoeienis met de opvoeding van hun kinderen door anderen volwassenen. Kesselring e.a. (2012) hebben een onderzoek uitgevoerd om na te gaan in hoeverre ouders bereid zijn de verantwoordelijkheid voor de opvoeding van hun kinderen te delen met anderen volwassenen en in hoeverre ze bereid zijn om deel te nemen aan opvoedingsactiviteiten. De uitkomsten van dit onderzoek wijzen uit dat ouders ambivalent zijn over het betrekken van anderen bij de opvoeding van hun kinderen. Hoewel een groot deel van de ouders vindt dat zij alleen verantwoordelijk zijn en de opvoeding zelf willen doen, vinden ze dat anderen wel kunnen helpen bij de opvoeding.

De onderzoekers geven aan dat ouders bereid lijken te zijn praktische hulp te aanvaarden, maar dat ze daar waar het gaat om het bijbrengen van normen en waarden aan hun kinderen dit vooral als hun eigen taak zien. Wat de deelname aan opvoedingsactiviteiten betreft lijken ouders vooral geïnteresseerd in activiteiten gericht op praktische ondersteuning en het doen van gezamenlijke activiteiten met andere ouders en kinderen. De uitkomsten van dit onderzoek laten wel verschillen zien tussen subgroepen ouders. Er zijn aanwijzingen dat vaders en ouders die vanuit hun omgeving meer sociale steun hebben en die zelf ook sociale steun bieden, meer open staan voor een gedeelde verantwoordelijkheid van de opvoeding. Wat het deelnemen aan opvoedingsactiviteiten betreft lijken niet-westerse ouders en ouders die over formele steun beschikken meer geïnteresseerd te zijn in het deelnemen aan deze activiteiten.

Framework of Developmental Assets

Het 'Framework of developmental Assets' (Benson, Leffert, Scales & Blyth, 1998), gebaseerd op grootschalig onderzoek onder scholieren, biedt een lijst van veertig positieve eigenschappen waarvan gebleken is dat ze belangrijk zijn voor een gezonde ontwikkeling van kinderen en jongeren.

Er wordt onderscheid gemaakt tussen externe en interne eigenschappen. Externe eigenschappen hebben te maken met relaties met volwassenen en kansen die door volwassenen geboden worden. Interne eigenschappen zijn competenties, vaardigheden en zelf-percepties die jongeren langzaam over de jaren heen ontwikkelen en die tot stand komen door de ervaringen die ze opdoen.

Externe eigenschappen zijn:

- steun (waaronder steun vanuit het gezin, relaties met andere volwassenen)
- empowerment (o.a. een gemeenschap die belang hecht aan de bijdragen van jeugd)
- grenzen en verwachtingen (o.a. positieve rolmodellen, hoge verwachtingen)
- constructieve tijdsbesteding (o.a. deelname aan creatieve activiteiten, deelname aan jeugdprogramma's).

Interne eigenschappen zijn:

- schoolmotivatie (o.a. binding met school, huiswerk)
- positieve waarden (o.a. eerlijkheid, integriteit)
- sociale competenties (o.a. probleemoplossingsvaardigheden, culturele competenties)
- positieve identiteit (o.a. positieve kijk op de toekomst, eigenwaarde)

Het onderzoek laat zien dat hoe meer positieve eigenschappen jongeren vertonen, hoe kleiner de kans is op middelenmisbruik, problemen op school, antisociaal gedrag en psychische problematiek.

Hoewel volgens dit raamwerk alle bovengenoemde eigenschappen van belang zijn voor een positieve ontwikkeling, is het onderliggende bewijs voor deze samenhang niet even sterk. De sterkste verbanden zijn gevonden voor: steun, grenzen en verwachtingen, constructieve tijdsbesteding en schoolmotivatie (Leffert, Benson, Scales, Sharma, Drake & Blyth, 2000).

Positive Youth Development (PYD)

Positive Youth Development is een raamwerk dat een overzicht biedt van voorwaarden die jeugdigen nodig hebben om zich optimaal te ontwikkelen. De nadruk van deze benadering ligt op de mogelijkheden en kansen van jeugdigen om zich te ontwikkelen tot succesvolle volwassenen die een positieve bijdrage leveren aan hun omgeving en de maatschappij.

PYD gaat uit van een holistische kijk op ontwikkeling en opgroeien en besteedt daarmee aandacht aan alle aspecten van de ontwikkeling (lichamelijke, cognitieve, sociale, emotionele en morele ontwikkeling). Een optimale ontwikkeling van jeugdigen vindt plaats in een omgeving die competentieontwikkeling stimuleert en die de jeugd kansen biedt om deze vaardigheden te benutten en te generaliseren (Catalano e.a., 2004; National Research Council & Institute of Medicine, 2002; Durlak, 2007).

Het PYD-raamwerk is in de Verenigde Staten bedoeld voor beleidsmakers, om invulling te geven aan hun beleid en programma's te kiezen die de grootste positieve effecten zullen hebben op de ontwikkeling van de jeugd.

Kenmerkend voor programma's gericht op positive youth development zijn dat ze een of meer van de volgende factoren willen bevorderen:

- Fysieke en psychische veiligheid van kinderen
- Ondersteunende relaties met ouders, leerkrachten, coaches en andere volwassenen.
- Kansen voor betrokkenheid
- Positieve sociale normen
- Ontwikkeling van vaardigheden
- Samenwerking en afstemming over interventies en activiteiten in verschillende domeinen (National Onderzoek Council, 2013)

Er zijn meerdere studies die de effectiviteit van interventies op onder meer het bevorderen van sociale- en emotionele competenties en het stimuleren van prosociaal gedrag aantonen. We gaan hier in op twee overzichtsstudies die, ieder vanuit een andere invalshoek, ingaan op interventies en beschermende factoren die bij lijken te dragen aan een positieve ontwikkeling van jeugdigen.

Catalano e.a. (2004) hebben door middel van een systematische review onderzocht welke interventies de beste resultaten geven op het bevorderen van een positieve ontwikkeling van jeugdigen en het voorkomen van probleemgedrag. Omdat het onderzoek naar interventies gericht op positieve ontwikkeling van jeugd en beschermende factoren nog niet zo lang gaande is ontbreken follow-up gegevens. In hoeverre de effecten op de langere termijn blijven bestaan is dus onbekend.

In deze studie zijn 77 goed onderzochte interventies gevonden die voldoen aan de criteria die zij stelden voor positive youth development programs. Significante effecten van interventies zijn gevonden op onder meer interpersoonlijke vaardigheden, kwaliteit van relaties met volwassenen en leeftijdgenoten, probleemoplossende en cognitieve competenties, persoonlijke effectiviteit en schoolprestaties. Sommige interventies lieten ook effecten zien op een vermindering van probleemgedrag, waaronder drugs- en alcoholgebruik, roken, agressief gedrag en ander probleemgedrag op school.

Hoewel verschillende aanpakken leiden tot deze resultaten bleken de effectieve interventies een aantal gemeenschappelijke componenten te bevatten. Dit zijn interventies gericht op:

- competentieontwikkeling (sociaal, emotioneel, gedragsmatig, cognitief en moreel)
- bevorderen van persoonlijke effectiviteit
- het beïnvloeden van duidelijke standaarden voor gedrag uitgedragen door het gezin en de gemeenschap

- bevorderen van gezonde binding met volwassenen, leeftijdgenoten en jongere kinderen
- het bieden van kansen voor participatie van jeugd en erkenning voor hun inzet en betrokkenheid.

Tot slot concluderen de onderzoekers dat het betrekken van meerdere leefgebieden van de jeugd bij de interventie ook bijdraagt aan de mate van effectiviteit.

Durlak e.a. (2007) zijn nagegaan in hoeverre interventies zich richten op systeemveranderingen en de mate van effectiviteit hiervan. Deze veranderingen worden gedefinieerd als pogingen om rollen, gedrag en relaties tussen leden van één of meerdere systemen te beïnvloeden. Er wordt onderscheid gemaakt tussen interventies die op individueel niveau verandering nastreven en interventies die zich richten op het micro- en mesosysteem. Het microsysteem bevat groepen zoals het gezin, de school en diverse wijkvoorzieningen. Hierbij kan het bijvoorbeeld gaan om interventies gericht op opvoedingsondersteuning of sociale competentieprogramma's gericht op prosociaal gedrag in de klas of op school. Het mesosysteem bestaat uit mogelijke verbanden tussen microsystemen (bijvoorbeeld gezin en school). Het bevorderen van ouderbetrokkenheid en participatie op school is hier een voorbeeld van.

Er is gekeken naar 526 universele interventies gericht op competentieontwikkeling van jeugd. Hiervan probeerde 64 procent in meer of meerdere mate veranderingen in het micro- of mesosysteem te bewerkstelligen om zodoende de competenties van kinderen en jongeren positief te beïnvloeden.

Een klein deel van de effectonderzoeken naar deze interventies (24 procent) bleek echter kwantitatieve gegevens te bieden over de effecten van de interventies op systeemveranderingen. Op grond van deze gegevens stellen de onderzoekers dat er aanwijzingen zijn dat pogingen om op systeemniveau veranderingen te bewerkstelligen succesvol kunnen zijn. Ze stellen tegelijkertijd, door het kleine aantal studies, dat meer onderzoek nodig is om dit met zekerheid vast te stellen. Ook is meer onderzoek nodig naar de invloed van deze systeemveranderingen op de ontwikkeling van jeugdigen.

Top tien van beschermende factoren

Aan de hand van de hiervoor beschreven theorieën en onderzoeken kunnen verschillende beschermende factoren worden benoemd. Deze factoren dragen bij aan een positieve ontwikkeling van jeugdigen en bieden tegenwicht aan risico's waaraan jeugdigen worden blootgesteld. Hoewel de factoren afzonderlijk beschreven staan, zijn ze veelal complementair en ondersteunen elkaar wederzijds. Daarom is het noodzakelijk ze in samenhang en in aanvulling op elkaar te gebruiken. Van belang is dat er binnen het gezin, op school en de wijk/gemeenschap aandacht is voor deze factoren.

Naast individuele (constitutionele) eigenschappen (zoals geslacht, sociale instelling en een veerkrachtig temperament) zijn er factoren die betrekking hebben op vaardigheden van de jeugdigen zelf. Bovendien zijn er factoren in de omgeving van de jeugdigen, met name in hun relaties met hun ouders/opvoeders en andere belangrijke volwassenen en instituties, en de kansen die vanuit de omgeving aan hen geboden worden.

1 Sociale binding

Bij sociale binding gaat het om de emotionele band en commitment die een kind heeft met sociale relaties in het gezin, zijn vriendengroep, school en wijk. Concreet gaat het om warme, ondersteunende, affectieve relaties met het gezin en andere volwassenen in de omgeving (Garmezy, 1985, in: Howell Krisberg, Hawkins & Wilson, 1995). De basis hiervoor wordt gelegd in de relaties en interacties die een kind heeft met zijn opvoeders. De binding/hechting die op jonge leeftijd met ouders en andere verzorgers ontstaat, vormt de basis voor banden die later vorm krijgen met vrienden, school en gemeenschap. De kwaliteit van de relaties met deze andere domeinen speelt een essentiële rol in het zich ontwikkelen en opgroeien tot een gezonde volwassene (o.a. Brophy & Good, 1986; Dolan, Kellam & Brown, 1989, Hawkins, Catalano & Miller, 1992 In: Catalano e.a. 2004).

2 Kansen voor betrokkenheid

Kinderen en jongeren moeten kansen krijgen om een concrete, betekenisvolle en gewaardeerde bijdrage te leveren aan verbanden waarvan zij deel uitmaken (familie, school, gemeenschap). Om interpersoonlijke vaardigheden te kunnen ontwikkelen, moeten kansen voor interactie en participatie beschikbaar zijn (Howell e.a., 1995; Hawkins, Catalano & Miller, 1992; Hawkins e.a., 1987; Patterson, Chamberlain & Reid, 1982 In: Catalano e.a. 2004).

3 Prosociale normen

Voor een gezonde ontwikkeling van jeugdigen is het nodig dat kinderen opgroeien in een omgeving waarin duidelijke normen en waarden voor positief gedrag uitgedragen en nageleefd worden. Regels en grenzen moeten voor kinderen duidelijk zijn (Hawkins e.a. 1992; Howell e.a., 1995; Catalano e.a., 2004).

4 Erkenning en waardering voor positief gedrag

Om hun sociaal gedrag te versterken is van groot belang dat kinderen erkenning en waardering krijgen voor positief gedrag. Positieve bekrachtiging bepaalt de motivatie van de jeugdigen om het gedrag in de toekomst te herhalen. Sociale bekrachtigers zijn essentieel voor het ontwikkelen van positief gedrag en kunnen afkomstig zijn uit het gezin, de school, de vriendengroep en de gemeenschap waartoe de jeugdige behoort (Ackers e.a. 1979; Bandura 1973 In: Catalano e.a., 2004).

5 Steun van belangrijke volwassenen en voorzieningen in de omgeving

Steun van ouders en andere volwassenen in de omgeving van jeugdigen, zoals pedagogisch medewerkers in de kinderopvang, leerkrachten en volwassenen in de buurt, is van belang voor het welbevinden en voorspoedige ontwikkeling van kinderen. Daarnaast vinden we in de literatuur aanwijzingen dat ook de toegankelijkheid van voorzieningen medebepalend is voor een positieve ontwikkeling van jeugdigen.

Ouders zijn de eerst verantwoordelijken voor de opvoeding van hun kinderen. Daarnaast zijn er medeopvoeders die volgens Kesselring e.a. (2013) zijn in te delen in twee groepen. De eerste groep bestaat uit volwassenen die een formele taak hebben in de opvoeding, zoals pedagogisch medewerkers in de kinderopvang, leerkrachten en professionele opvoedondersteuners – de zogeheten beroepsopvoeders. De tweede groep bestaat uit volwassenen die vanuit een informele rol deelnemen in de opvoeding, zoals familieleden, burens, vrienden, kennissen in geloofs-gemeenschappen, ouders van de vrienden of vriendinnen waar de jeugdige mee omgaat en vrijwilligers in bijvoorbeeld verenigingen.

Opvoeding door de primaire opvoeders of verzorgers

Een hoge mate van ouderlijke steun, positieve ouder-kind interacties en relaties en veilige hechting hebben een significant effect op het welbevinden en een positieve ontwikkeling van kinderen (o.a. Sanders, Dadds & Turner, 2003; Lösel & Farrington, 2012). Opvoedingsfactoren die van belang zijn voor een positieve ontwikkeling van jeugdigen zijn onder meer ouderlijke warmte (Napolitano e.a., 2011), positieve communicatie (Hillaker, Brophy-Herb, Villarruel & Haas, 2008) en ouderlijk toezicht (Kerr & Stattin, 2000; Kerr, Stattin & Burk, 2010; Kristjansson e.a., 2010; Napolitano e.a., 2011).

Opvoeding door beroepsopvoeders

De rol van beroepsopvoeders heeft een aantal bijzondere kenmerken. De belangrijkste daarvan is wel dat ze een expliciete, welomschreven en gelegitimeerde taak in de opvoeding van jeugdigen hebben. De reden daarvan is vooral omdat ze de jeugdigen voor een belangrijk deel van de tijd onder hun hoede hebben. In de kinderopvang voeren de medewerkers in dat verband vier basistaken uit: het aanleren van acceptabel gedrag in de groep, de overdracht van normen en waarden, het aanleren van een gezonde leefstijl en voorbereiding op het meekomen in het onderwijs. In het onderwijs bestaan de gelegitimeerde taken uit onder meer het aanleren van schoolvaardigheden, van acceptabel gedrag in de klas en van functioneren volgens specifieke normen en waarden (Van Yperen, Ince & Valkestijn, 2015).

Overige volwassenen in de omgeving van het kind

Kinderen met ondersteunende netwerken zijn veerkrachtiger, zijn beter bestand tegen stresserende omstandigheden en hebben meer kans op te groeien tot gezonde volwassenen (Werner 1989 In: Groenendaal & van Yperen, 1994; Werner, 1993 In: Kesselring e.a. 2012; Benson e.a., 1998). Ook ouders zijn gebaat bij een goed sociaal netwerk. Ouders met een goed sociaal netwerk zijn meer ontspannen in de opvoeding, hebben meer zelfvertrouwen en gaan positievere relaties met hun kinderen aan (Bartelink & Verheijden, 2015).

Een betrokken en actief sociaal netwerk kan ook kinderen beschermen, wanneer er veel problemen of risicofactoren zijn. Doordat ouders en kinderen praktische of emotionele steun krijgen, is de kans kleiner dat opvoedingsproblemen escaleren en een kind in zo'n problematische opvoedingssituatie komt dat zijn ontwikkeling ernstig bedreigd raakt. Gezinnen kunnen meer aan, als er mensen zijn die hen praktisch en emotioneel ondersteunen (Houkes & Kok, 2009 In: Bartelink, 2015).

Een belangrijk deel van deze volwassenen vinden we bij voorzieningen in de omgeving van jeugdigen, zoals de kinderopvang, de school, het jongerenwerk, de sportclub en op het internet. Uit de literatuur komt naar voren dat de toegankelijkheid van deze voorzieningen voor jeugdigen (direct of via hun opvoeders) een beschermende factor vormt (Unger, 2015), ook waar het gaat om het verkrijgen van steun van informele of professionele hulpverleners. Deze voorzieningen zijn daarnaast meer algemeen van belang, omdat ze een bron vormen van onder meer sociale binding (bijvoorbeeld de mogelijkheid om vrienden te maken op de buitenschoolse opvang en social media) en van constructieve tijdsbesteding (zie hieronder).

6 Constructieve tijdsbesteding

Constructieve tijdsbesteding van jeugdigen gaat om kansen die geboden worden vanuit het gezin en de gemeenschap om in hun vrije tijd deel te kunnen nemen aan bijvoorbeeld creatieve activiteiten (muziek, theater) en jeugdprogramma's (zoals sport, clubs of verenigingen). Idealiter gaat het om activiteiten die jongeren in contact brengen met volwassenen die hen aanmoedigen en ondersteunen bij het ontwikkelen van hun talenten en vaardigheden (Benson e.a. 1998). Diverse studies tonen aan dat constructieve tijdsbesteding gecombineerd met positieve relaties met leeftijdsgenoten en volwassenen (inclusief een goede vorm van toezicht) een buffer vormt tegen risico's en de kans op risicovol gedrag vermindert (Hoge, Andrews & Leschied, 1996; Kristjansson e.a., 2010)

7 Competenties

Sociale competenties

Sociale competentie omvat een scala aan interpersoonlijke vaardigheden die jeugdigen helpen gevoelens, gedachten en gedrag te integreren om zo bepaalde sociale doelen te bereiken. Het gaat om vaardigheden zoals het opvangen en interpreteren van sociale signalen, vaardigheden om interpersoonlijke problemen op te lossen en het anticiperen op gevolgen van eigen gedrag (Caplan e.a., 1992 In: Catalano e.a., 2004). Groenendaal & Van Yperen (1994) noemen ook het kunnen uitkiezen van modelfiguren en steunbronnen (bijvoorbeeld leeftijdgenoten, leerkrachten) tot wie kinderen zich onder stressvolle omstandigheden kunnen wenden als onderdeel van sociale competentie.

Emotionele competenties

Emotionele competentie is het vermogen om gevoelens en emotionele reacties van zichzelf en anderen te kunnen identificeren en er adequaat op te kunnen reageren. Concreet gaat het om vaardigheden als het identificeren en benoemen van gevoelens, het uiten van gevoelens, het beheersen van gevoelens, uitstel van gratificatie en impulscontrole.

Sociale en emotionele competenties blijken bij te dragen aan schoolsucces, pro sociaal gedrag, goede relaties met vrienden en volwassenen en minder probleemgedrag (Greenberg e.a. 2003 In: Durlak e.a., 2007).

Gedragmatige competenties

Gedragmatige competentie refereert aan effectief gedrag. Er kunnen drie dimensies van gedragmatige competentie onderscheiden worden: non-verbale communicatie (door gezichtsuitdrukkingen, intonatie e.d.), verbale communicatie (bijvoorbeeld duidelijke vragen formuleren, effectief reageren op kritiek, gevoelens duidelijk verwoorden) en in actie komen (anderen helpen, wegllopen van negatieve situaties, participeren in positieve activiteiten).

8 Cognitieve vaardigheden

Bij cognitieve vaardigheden kan onderscheid gemaakt worden tussen algemene cognitieve vaardigheden, zoals logisch en analytisch denken en abstract redeneren en specifiek cognitieve vaardigheden, zoals lees- en rekenvaardigheden, die belangrijk zijn voor schoolsucces.

9 Schoolmotivatie (commitment to learning)

Hierbij gaat het om een combinatie van persoonlijke overtuigingen, waarden en vaardigheden waarvan is aangetoond dat ze samenhangen met schoolsucces (Scales, Benson, Leffert & Blyth, 2000). Het gaat om betrokkenheid bij leeractiviteiten, binding met school, prestatiemotivatie en positieve verwachtingen ten aanzien van eigen succes. Schoolmotivatie wordt beïnvloed door onder meer ouderlijke attitudes, ouderbetrokkenheid en aanmoediging. Daarnaast zijn normen en waarden uitgedragen door de gemeenschap en de vriendengroep van groot belang (Benson, e.a., 1998).

10 Positieve identiteit

Positieve identiteit gaat om hoe jongeren zichzelf zien in relatie tot de toekomst, eigenwaarde en gevoel van persoonlijke effectiviteit. Persoonlijke effectiviteit (self-efficacy) is de overtuiging dat je met je eigen gedrag persoonlijke doelen kan bereiken. Geloof in persoonlijke effectiviteit fungeert als een determinant voor motivatie, affect en gedrag. Hoe meer geloof in persoonlijke effectiviteit, hoe hoger de doelen zijn die mensen voor zichzelf stellen en hoe groter de motivatie is om deze doelen te bereiken (Locke e.a. 1984 In: Catalano e.a. 2004).

Hoe kunt u gebruik maken van de top tien beschermende factoren in het jeugdbeleid?

De bedoeling is dat het integrale jeugdbeleid van de gemeente bijdraagt aan de realisering van de missie dat alle jeugdigen gezond en veilig opgroeien (Van Yperen e.a. 2013). Tot voor kort was de aandacht van beleid en praktijk vooral gericht op het voorkomen en verminderen van risicofactoren in de ontwikkeling van kinderen en jongeren. Er vindt een geleidelijke verschuiving plaats naar aandacht voor beschermende factoren in het leven van jeugdigen, om zo een positieve ontwikkeling te realiseren.

Deze top tien kan gemeenten en voorzieningen helpen om invulling te geven aan een aanbod om een positieve ontwikkeling van jeugdigen te bewerkstelligen en hen daarmee tegelijkertijd te beschermen tegen risicofactoren. Dit aanbod kan gericht zijn op individueel kindniveau op één of meerdere factoren van de top tien. Wij bevelen aan dit te combineren met interventies/programma's die op kind- én wijkniveau gericht zijn, zoals *Allemaal Opvoeders* en *Communities that Care*, twee voorbeelden die we hierna verder uitwerken.

Communities that Care is een voorbeeld van een sturingsinstrument dat op een systematische en met cijfers onderbouwde wijze inzicht biedt in de op wijkniveau aanwezige risico- en beschermende factoren. Deze informatie vormt vervolgens de basis om concrete invulling te geven aan het jeugdbeleid, in samenwerking met alle instellingen die gericht zijn op jeugd. Belangrijk aandachtspunt is dat er systematische monitoring van deelname, uitval en effecten plaatsvindt zodat het aanbod tijdig kan worden bijgesteld. Daarnaast is nodig dat er onder instellingen een bereidheid is om waar nodig veranderingen in werkwijze door te voeren.

Bij *Allemaal Opvoeders*, dat gebaseerd is op het gedachtegoed van Micha de Winter en de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, gaat het om het versterken van sociale netwerken rond kind en gezin. In onze veeleisende samenleving kunnen gezinnen overbelast raken. Uit onderzoek blijkt dat ouders meer behoefte hebben aan informele steun bij de opvoeding (De Winter, 2008). In wijken waar meer sociale samenhang is, blijken risicovolle opvoedingssituaties – zoals kindermishandeling – af te nemen. Het vergroten van de pedagogische kwaliteit van de buurt is een beschermende factor tegen ongewenst opvoedgedrag. In 2010–2011 zijn in elf gemeenten projecten uitgevoerd in het kader van *Allemaal Opvoeders*, waarbij vooral onderzocht is wat de rol van het CJG hierin kan zijn. (Gemmeke, M. 2011).

Communities that Care (CtC) is een sturingsprogramma voor de ontwikkeling van systematisch jeugdbeleid dat zich baseert op wetenschappelijk aangetoonde verbanden tussen beschermende en risicofactoren en probleemgedragingen van adolescenten. Het doel op de lange termijn is om een veilige en gezonde wijk te creëren waarin jeugdigen worden aangemoedigd om hun capaciteiten te benutten en zich optimaal te ontwikkelen. CtC, ontwikkeld in de Verenigde Staten, wordt sinds 1999 in Nederland uitgevoerd.

Communities that Care gaat uit van de eerder beschreven sociale-ontwikkelingsstrategie, waarin de top tien van beschermende factoren geplaatst kan worden. Naast de sociale-ontwikkelingsstrategie wordt het model van risicofactoren gehanteerd. CtC gaat uit van negentien risicofactoren (gebaseerd op resultaten van longitudinaal wetenschappelijk onderzoek) die ten grondslag kunnen liggen aan probleemgedrag. Het zijn deze risicofactoren die moeten worden aangepakt om op termijn probleemgedrag te reduceren. De risicofactoren zijn verdeeld over de vier domeinen waarin jeugdigen opgroeien: gezin, school, vriendengroep en wijk. Voorbeelden van risicofactoren zijn: problemen met gezinsmanagement (domein gezin), gebrek aan binding met school (domein school), maatschappelijke normen die probleemgedrag bevorderen (domein wijk) en omgang met vrienden die alcohol en drugs gebruiken (domein vriendengroep).

De preventiestrategie CtC analyseert een wijk op de beschermende en de risico-factoren waar mee kinderen in aanraking komen en op probleemgedrag. De aanwezigheid van voldoende beschermende factoren verkleint de kans op probleemgedrag, de aanwezigheid van risicofactoren vergroot de kans. Door vervolgens te investeren in effectieve interventies om probleemgedrag te voorkomen en de beschermende factoren te bevorderen, wordt de buffer verstevigd (www.ctc-holland.nl).

CtC is een wijkgerichte benadering omdat er zo veel mogelijk relevante personen, organisaties en instellingen in een wijk actief bij het veranderingsproces worden betrokken. Daardoor ontstaat in de wijk een zo breed mogelijk draagvlak voor belangrijke veranderingen. CtC zoekt daarbij naar partnerschap tussen instanties, organisaties en bewoners in de wijk om een gezonde persoonlijke en sociale ontwikkeling van kinderen en jeugdigen te bevorderen (Jonkman, 2006).

Samengevat zijn de kernelementen van CtC epidemiologisch onderzoek van risico- en beschermende factoren, het werken met preventieprogramma's waarvan is aangetoond dat zij effectief zijn, en lokale implementatie en evaluatie van de resultaten (Steketee e.a., 2012).

Effecten van CtC

Evaluatieonderzoek in de Verenigde Staten laat positieve resultaten zien. Zo neemt de kwaliteit van planning en besluitvorming van instanties toe en zijn er positieve effecten op gezondheids- en gedragsproblemen van jongeren (o.a. Brown e.a., 2007, 2008, 2011; Hawkins e.a., 2012, in: Steketee e.a., 2012). In Nederland heeft een vierjarig experimenteel onderzoek naar de effecten van CtC plaatsgevonden (Steketee, e.a. 2012). De effecten op het gedrag van jongeren vielen tegen. De CtC-systematiek is er in Nederland niet in geslaagd het gedrag van jongeren te beïnvloeden. Wel zijn er duidelijke resultaten in de samenwerking tussen stedelijke partijen en hun werkwijze. Het onderzoek laat zien dat CtC vooral een strategisch sturingsinstrument is. Dit blijkt uit de volgende resultaten:

- CtC draagt ertoe bij dat instellingen uit meerdere sectoren die zich met preventie bezighouden effectief en efficiënt samenwerken
- CtC biedt handvatten voor een nauwkeurige probleemanalyse
- CtC bevordert de samenwerking en geeft concreet richting aan een preventieve aanpak

Voor de tegenvallende resultaten op het probleemgedrag van jongeren zijn er diverse mogelijke verklaringen (Steketee e.a., 2012; Van Yperen, 2013):

- De effecten van preventieve interventies op gedrag van jongeren worden pas na jaren zichtbaar
- Van de interventies die in de wijken zijn ingezet zijn er weinig waarvan is aangetoond dat ze effectief zijn in het voorkomen en/of verminderen van probleemgedrag
- Er is geen zicht op hoeveel jongeren en ouders aan interventies deelnemen, noch op wat de uitval, tevredenheid en verandering in problemen, kennis, vaardigheden of attitudes is
- Hoewel samenwerking tussen instellingen door CtC verbetert, lijken instellingen in hun eigen werkwijze weinig verandering aan te brengen. Er zijn weinig verbeteracties in het gevoerde gemeentelijk jeugdbeleid en in de kwaliteit van het aanbod van de voorzieningen.

Van Yperen stelt dat de CtC-strategie wellicht tot betere resultaten leidt als er tussen gemeente, bewoners en voorzieningen wordt afgesproken welke resultaten er concreet nagestreefd worden, de deelnemende voorzieningen resultaten tussentijds monitoren en terugkoppelen naar teams en opdrachtgevers. Hierdoor is het mogelijk tijdig verbeteracties en aanpassingen in het aanbod te organiseren en uit te voeren.

Allemaal Opvoeders

Alle activiteiten binnen het programma Allemaal Opvoeders kennen hetzelfde hoofddoel: het vestigen van een goed functionerende pedagogische civil society (PCS). In een goed functionerende PCS bestaat er bij burgers de attitude om met elkaar in de eigen sociale netwerken en het publieke domein verantwoordelijkheden rond het opgroeien en opvoeden van kinderen te delen, in de vorm van informele wederzijdse steun en informele sociale controle. We spreken van 'goed functionerend', omdat de PCS ook negatief zou kunnen werken, bijvoorbeeld wanneer antisociaal gedrag als norm geldt waardoor kinderen worden blootgesteld aan onwenselijke rolmodellen. Een goed functionerende PCS biedt een belangrijke 'basislaag' voor 'normale'- en risicogezinnen: zij profiteren van de betrokkenheid van medeopvoeders. Behalve een basislaag vormt de PCS ook een beschermde laag die risicofactoren kan reduceren.

De activiteiten van het programma onderscheiden zich vooral wat betreft intensiteit van het contact tussen (mede)opvoeders. Om de activiteiten te ordenen, is gebruik gemaakt van een zogeheten 'contactladder', waarop vier treden zijn onderscheiden. De eerste trede is ontmoeten, een eerste voorwaarde voor contact. De tweede trede is dialoog en omvat activiteiten met als doel (mede)opvoeders met elkaar in gesprek te laten gaan. De derde trede is samenwerken aan een positief pedagogisch buurtklimaat. De activiteiten binnen deze trede richten zich op het bevorderen van betrokkenheid bij en inzet voor elkaars kinderen. De vierde trede is netwerkvorming. Hier gaat het om activiteiten bedoeld om onderlinge steunrelaties tussen (mede)opvoeders te stimuleren.

Stijging op de ladder betekent in eerste instantie meer intensiteit in het contact tussen (mede)opvoeders. Incidenteel contact is geen garantie voor het ontstaan van structureel contact, maar lijkt wel een essentiële voorwaarde. Pas als (mede)opvoeders elkaar ontmoeten, kunnen gesprekken over opvoeden ontstaan. Die gesprekken kunnen vervolgens leiden tot (het maken van afspraken over) een positief pedagogisch buurtklimaat. Uiteindelijk kunnen netwerken ontstaan. Op www.nji.nl zijn voorbeelden te vinden van activiteiten die op de verschillende treden plaatsvinden.

Het programma Allemaal Opvoeders haakt sterk in op een aantal protectieve factoren van onze 'Top tien':

- Sociale binding (1). Het programma streeft de vestiging van ondersteunende relaties van de jeugdige en de ouders met andere volwassenen in de buurt na.
- Prosociale normen (3). Zoals aangegeven oriënteert het programma zich op binding met volwassenen die bijdragen aan een positief opvoedklimaat. Blootstelling aan volwassenen die negatieve rolmodellen vertegenwoordigen, wordt zoveel mogelijk voorkomen.
- Steun van belangrijke volwassenen in de omgeving (5). Het gaat hier om volwassenen die direct (bijvoorbeeld door emotionele steun te bieden en rolmodel te zijn) of indirect (door ouders te helpen hun ouderlijke taken te vervullen) een bijdrage leveren aan het welbevinden van de kinderen.

In 2015 heeft er een effectstudie plaatsgevonden. Het doel van deze studie was om inzicht te verkrijgen in de resultaten van de activiteiten binnen het programma Allemaal Opvoeders.

Zonder definitieve oordelen te kunnen geven over de effectiviteit, laat deze studie zien dat activiteiten gericht op het versterken van het contact tussen (mede)opvoeders, informele steun bij het opgroeien en opvoeden kunnen faciliteren (Kesselring, de Winter, van Yperen & Horjus, 2015).

Tot slot

Informatie over beschikbare kennis over algemeen werkzame factoren en interventies in het bevorderen van een positieve ontwikkeling van jeugdigen kunt u vinden in het rapport '[Wat werkt bij het bevorderen van een positieve ontwikkeling van jeugdigen?](#)' (Daamen & Ince, 2014).

Wij hopen dat u deze Top tien van factoren die de positieve ontwikkeling van jeugd bevorderen bruikbaar vindt. Wij houden ons aanbevolen om uw op- en aanmerkingen te vernemen, zodat we deze kunnen gebruiken bij de volgende versie.

Bronnen

- Bartelink, C. & Verheijden, E. (2015). *Wat werkt bij het versterken van het sociale netwerk van gezinnen?* Gedownload van Wat werkt bij het versterken van sociale netwerken op 19-02-2018.
- Benson, P.L., Leffert, N., Scales, P.C. & Blyth, D.A. (1998). *Beyond the 'village' rhetoric: creating healthy communities for children and adolescents.* Applied Developmental Science, 2:3, 138-159.
- Catalano, R., Berglund, M., Ryan, J., Lonczak, H. & Hawkins, D. (2004). *Positive youth development in the United States: Research findings on evaluations of positive youth development programs.* The Annals of the American Academy of Political and Social Science, 591; 98.
- Daamen, W. & Ince, D. (2014). *Wat werkt bij het bevorderen van een positieve ontwikkeling van jeugdigen?* Gedownload van Wat werkt bij het bevorderen van een positieve ontwikkeling van jeugdigen? Op 19-02-2018.
- Durlak, J., Taylor, R., Kawashima, K., Pachan, M., DuPre, E., Celio, C., Berger, S., Dymnicki, A. & Weissberg, R. (2007). *Effects of positive youth development programs on school, family and community systems.* American Journal of Community Psychology (2007) 39:269-286.
- Gemmeke, M. e.a. (2011). *De rol van de Centra voor Jeugd en Gezin bij versterking van de pedagogische civil society.* Handreiking voor gemeenten. Den Haag: Ministerie van VWS.
- Groenendaal, J.H.A. & van Yperen, T.A. (1994). *Beschermende en bedreigende factoren.* In: Rispens, J., Goudena, P. & Groenendaal, J. (red). Preventie van psychosociale problemen bij kinderen en jeugdigen. Houten/Zaventem: Bohn Stafleu van Loghum.
- Hawkins, J.D. & Weis, J.G. (1985). *The social development model: an integrated approach to delinquency prevention.* Journal of Primary prevention, 6(2), 1985.
- Hawkins, J.D., Catalano, R.F. & Miller, J.Y. (1992). *Risk and protective factors for alcohol and other problems in adolescence and early adulthood.* Psychological Bulletin, 112 (1): 64-105.
- Hillaker, B., Brophy-Herb, H.E., Villarruel, F.A. & Haas, B.E. (2008). *The contributions of parenting to social competencies and positive values in middle school youth: Positive family communication, monitoring, standards and supportive family relationships.* Family Relations. 2008, 57(5):591-601.

- Hoge, R.D., Andrews, D.A. & Leschied, L.W. (1996). *An investigation of risk and protective factors in a sample of youthful offenders*. *Journal of Child Psychology & Psychiatry*, 1996, 37(4), 419-424.
- Howell, J.C., Krisberg, B., Hawkins, D. & Wilson, J. (Red.) (1995). *Serious violent & chronic juvenile offenders*. Thousand oaks: Sage publications.
- Jonkman, H. (2006). *Communities that Care*. Opgroeien in een veilige en leefbare wijk. Utrecht: NIZW.
- Kerr, M. & Stattin, H. (2000). *What parents know, how they know it, and several forms of adolescent adjustment: Further support for a reinterpretation of monitoring*. *Developmental Psychology*. 2000, 36(3):366-380.
- Kerr, M., Stattin, H. & Burk, W.J. (2010). *A reinterpretation of parental monitoring in longitudinal perspective*. *Journal of Research on Adolescence*. 2010, 20(1):39-64.
- Kesselring, M.C. (2010). *Allemaal Opvoeders*, webpublicatie 1: Theoretische verkenning. Verkregen op 22-05-2013 van <http://www.allemaalopvoeders.nl>
- Kesselring, M. de Winter, M., Horjus, B., van de Schoor R. & van Yperen, T. (2012). *Do parents think it takes a village? Attitudes towards nonparental adults' involvement in the upbringing and nurture of children*. *Journal of Community Psychology*, vol. 40, no. 8, 921-937.
- Kesselring, M., Winter, M. de, Horjus, B. & Yperen, T.A. van (2013). *Allemaal opvoeders in de pedagogische civil society. Naar een theoretisch raamwerk van een ander paradigma voor opgroeien en opvoeden*. In *Pedagogiek* 33 (1), 5-20.
- Kesselring, M., Winter, M. de, Yperen, T. van & Horjus, B. (2015). *De Pedagogische Civil Society in de praktijk: een studie naar de effecten van de activiteiten binnen het programma Allemaal Opvoeders*. *Pedagogiek*, vol. 35, nummer 3, 263-284.
- Kristjansson, A.L., James, J., Allegrante, J., Sigfusdottir, I.D. & Helgason, A. (2010). *Adolescent substance abuse, parental monitoring and leisure-time activities: 12-year outcome primary prevention in Iceland*. *Preventive Medicine*. 51 (2010) 168-171.
- Leffert, N., Benson, P.L., Scales, P.C., Sharma, A.R., Dyanne, R. & Dale, A. (1998). *Developmental assets: measurement and prediction of risk behaviors among adolescents*. *Applied Developmental Science*, 2:4, 209-230.
- Lösel, F. & Farrington, D. (2012). *Direct protective and buffering protective factors in the development of youth violence*. *American Journal of Preventive Medicine*. 2012, 43(2S1):S8-S23.
- Napolitano, C.M., Bowers, E.P., Gestdottir, S., Deppoing, M., VonEye, A., Chase, P., Lerner, J.V. *The role of parenting and goal selection in Positive Youth Development: A person-centered approach*. *Journal of Adolescence*. 2011. 34(6):1137-1149.
- National Research Council and Institute of Medicine (2002). *Community Programs to promote youth development*. Washington, DC: National Academy Press.
- Sanders, M., Dadds, C.M.T. & Turner, K.M. (2003). *Theoretical, scientific and clinical foundation of the Triple P Positive Parenting Program. A population approach to the promotion of parental competence*. *Parenting Research and Practice monograph*, 1, 1-21.
- Scales, P.C., Benson, P.L., Leffert, N. & Blyth, D.A. (2000). *Contribution of developmental assets to the prediction of thriving among adolescents*. *Applied Developmental Science*, 4:1, 27-46.
- Steketee, M., Jonkman, H., Mak, J., Assems, C., Huygen, A., Roeleveld, W. (2012). *Communities that Care in Nederlandse steden. Resultaten van een vierjarig experimenteel onderzoek*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Ungar, M. (2015). *Practitioner Review: Diagnosing childhood resilience – a systemic approach tot he diagnosis of adaptation in adverse social and physical ecologies*. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 56:1 (2015), pp 4-17.
- Van Dijk, M. & Gemmeke, M. (2010). *De kracht van de pedagogische civil society. Versterking van een positieve sociale opvoed- en opgroeiomgeving*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Van Yperen, T. (2013). *Met kennis oogsten. Monitoring en doorontwikkeling van een integrale zorg voor jeugd*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut
- Van Yperen, T. & Bakker, K. en De Wilde, E.J. (2013). *Transformeren met beleid. Maatschappelijke resultaten, kwaliteitsindicatoren en ombouwscenario's transitie jeugdzorg*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Yperen, T.A. van, Ince, D. & Valkestijn, M. (2015). *Effectieve interventies voor de beroepsopvoeder*. In: J.C. Gravestein & M.F. Aartsma (Red.). *Maatschappelijk ouderschap en opvoeden* (p. 169-181). Bussum: Coutinho.
- Winter, M. de (2008). *Het moderne van kindermishandeling*. In W. Koops, B. Levering & M. de Winter (Eds.), *Opvoeding als spiegel van de beschaving*. Amsterdam: SWP.

Nederlands
Jeugdinstituut

Nederlands Jeugdinstituut

Postbus 19221
3501 DE Utrecht

T 030 230 6344

E info@nji.nl
www.nji.nl

Voor meer informatie:

www.ctc-holland.nl
www.allemaalopvoeders.nl

